

O‘ZBEK VA INGLIZ PAREMIYALARINI KOGNITIV-PRAGMATIK NUQTAYI NAZARDAN O‘RGANISH MUAMMOLARI

Tolibova Nodira Nosirovna

Buxoro davlat universiteti

Fakultetlararo chet tillar kafedrası

Annotatsiya: Mazkur maqolada paremiyalarni (maqol va matallarni) shunchaki xalq og‘zaki ijodi namunasi emas, balki inson tafakkurining kognitiv tuzilmalari va muloqotning pragmatik vositasi sifatida tadqiq etish masalalari yoritiladi. O‘zbek va ingliz tillaridagi paremiyalarni qiyosiy o‘rganishda yuzaga keladigan asosiy muammolar — konseptual metaforalarning farqlanishi, madaniy presuppozitsiyalarning nomutanosibliği va nutqiy vaziyatdagi illokutiv maqsadlarning o‘ziga xosligi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Kognitiv tilshunoslik, pragmatika, paremiya, konseptual metafora, nutqiy akt, lingvokulturologiya, presuppozitsiya, illokutiv maqsad, o‘zbek tili, ingliz tili.

1. Kirish: Paradigmalarning Almashinuvi

An‘anaviy tilshunoslikda paremiyalar ko‘proq strukturaviy yoki semantik jihatdan tadqiq etilgan bo‘lsa, bugungi kunga kelib ularning "**til — tafakkur — madaniyat**" zanjiridagi o‘rni birinchi planga chiqdi. O‘zbek va ingliz paremiologiyasini kognitiv-pragmatik nuqtayi nazardan o‘rganishda asosiy muammo — bu birliklarning inson ongidagi "bilimlar xaritasi" (mental map) bilan qanday bog‘liqligini va aniq muloqot jarayonida qanday strategik vazifani bajarishini aniqlashdir.

2. Kognitiv Muammolar: Konseptual Metaforalarning Tafovuti

Kognitiv yondashuvda maqollar **konseptual metaforalar** va **freymilar** asosiga quriladi. Bu yerda asosiy muammo — bir xil hayotiy vaziyatning ikki xalqda turlicha kognitiv modellashtirilishidir.

- **Ingliz tilida:** Vaqt ko‘pincha "qimmatbaho resurs" (Time is money) sifatida kodlanadi. Bu ingliz individualizmi va pragmatizmiga asoslangan kognitiv struktura.

- **O‘zbek tilida:** Vaqt ko‘proq "imkoniyat" yoki "omonat" (Vaqt — g‘animat) sifatida idrok etiladi.

- **Muammo:** Tadqiqotchi uchun ushbu kognitiv modellarning tarixiy va madaniy ildizlarini aniqlash, ularni universal va milliy qatlamlarga ajratish murakkablik tug‘diradi.

3. Pragmatik Muammolar: Nutqiy Strategiya va Kontekst

Pragmatik nuqtayi nazardan maqol — bu tayyor **nutqiy akt**. Bu boradagi asosiy muammolar quyidagilardan iborat:

Kognitiv-pragmatik tahlilning eng qiziqarli va murakkab jihati bu — **metaforik ko'chirishlar** (mapping) qanday amalga oshishini ko'rsatib berishdir. Quyida ushbu maqolani kengaytirilgan qismi, ya'ni "**Mehnat**" va "**Vaqt**" konseptlari misolida qiyosiy tahlil keltirilgan.

3.1. Kognitiv Metaforalar Tahlili: "Mehnat" va "Natija" Konseptlari

Paremiyalarni kognitiv o'rganishda **Manba sohasi** (Source domain) va **Nishon sohasi** (Target domain) tushunchalari markaziy o'rin tutadi.

A. Ingliz Tilidagi "Mehnat" Konsepti (Action/Result Oriented)

Ingliz paremiologik fondida mehnat ko'pincha "harakat" va uning "moddiy natijasi" bilan bog'lanadi.

- **Maqol:** "*The early bird catches the worm*" (Erta turgan qush qurtini tutadi).
- **Kognitiv tahlil:** Bu yerda "Muvaffaqiyat — bu ozuqa/o'lja" metaforasi yotadi. Inson qushga, imkoniyat esa qurtga o'xshatiladi.
- **Pragmatik yuk:** Bu maqol raqobatbardoshlikka va tezkorlikka undovchi **direktiv (buyruq)** nutqiy akt hisoblanadi.

B. O'zbek Tilidagi "Mehnat" Konsepti (Moral/Process Oriented)

O'zbek paremiyalarida mehnat nafaqat natija, balki insonning ma'naviy kamoloti va jismoniy chidamliligi sifatida kodlanadi.

- **Maqol:** "*Mehnat, mehnatning tagi — rohat*" yoki "*Eshak makkaga borib ot bo'lmas*".
- **Kognitiv tahlil:** Birinchi maqolda "Rohat — bu mehnatning poydevori" (Foundation metaforasi) ko'rinsa, ikkinchisida mehnatning o'zi emas, balki "Insonning tabiati/asli" birlamchi ekanligi ta'kidlanadi.
- **Pragmatik yuk:** O'zbek nutqida bu maqollar ko'proq **didaktik (tarbiyaviy)** xarakterga ega bo'lib, insonni sabrga va o'z joyini bilishga chaqiradi.

3.2. Pragmatik Strategiyalar: "Andisha" va "Irony"

Pragmatik muammolar orasida eng asosiysi — bu maqolning **ijtimoiy masofani** saqlashdagi o'rni.

1. **Hushmuomalalik (Politeness) strategiyasi:** O'zbek tilida "*Kattaga salom ber, kichikka ta'zim*" kabi paremiyalar ijtimoiy ierarxiyani saqlashga xizmat qiladi. Bu yerda maqol shunchaki gap emas, balki jamiyatdagi "**Yuzni saqlash**" (**Face-saving**) mexanizmidir.

2. **Kinoya (Irony) va Sarcasm:** Ingliz tilida "*Better late than never*" (Hechdan ko'ra kech) maqoli ko'pincha pragmatik jihatdan kimgadir juda kech qolgani uchun tanbeh berish (ironic criticism) maqsadida ishlatiladi. O'zbek tilida esa "*To'ydan*

keyin *nog'ora*" xuddi shu pragmatik vaziyatda keskinroq negativ munosabatni ifodalaydi.

3.3. Madaniy Foniylar Bilimlar (Cultural Background Knowledge)

Paremiyalarni o'rganishdagi eng katta "to'siq" — bu **etnomadaniy bilimlar** tanqisligidir.

- **Inglizcha:** "*Carry coals to Newcastle*" (Nyukaslga ko'mir tashish) — bema'ni ish. (Tarixiy bilim: Nyukasl ko'mir sanoati markazi).
- **O'zbekcha:** "*Oshing halol bo'lsa, ko'chada ich*" (Haqiqat va halollik qo'rquvdan ustun). (Madaniy bilim: Halollik va jamoatchilik nazorati o'rtasidagi bog'liqlik).

A. Illokutiv Maqsadning Yashirinligi (Indirectness)

O'zbek nutqiy madaniyatida **andisha** va **piching** kategoriyalari kuchli. Masalan, "*Qizim senga aytaman, kelinim sen eshit*" maqolining pragmatik maqsadi tanqidni yumshatishdir. Ingliz tilida esa pragmatika ko'proq **ayroni (irony)** va **politeness (xushmuomalalik)** tamoyillariga tayanadi. Tadqiqotchi uchun ushbu yashirin ma'nolarni (implikaturalarni) kontekstdan tashqarida aniqlash qiyin.

B. Madaniy Presuppozitsiya (Oldindan Ma'lum Bilimlar)

Ingliz tilidagi "*Don't carry coals to Newcastle*" maqolini tushunish uchun tinglovchi Nyukasl ko'mir markazi ekanligini bilishi shart. O'zbek tilidagi "*Makkaga borsa ham, eshak — eshak*" maqolida esa muqaddas joy va inson tabiati o'rtasidagi ziddiyat yotadi. Ikki tilni qiyoslaganda, bu kabi madaniy foniylar bilimlarning nomutanosibliigi lingvistik interpretatsiyada muammolar tug'diradi.

4. Qiyosiy Tahlil: Mezonlar va Farqlar

Tadqiqot Yo'nalishi	Ingliz Paremiologiyasi	O'zbek Paremiologiyasi
Kognitiv Dominanta	Ratsionallik, natijadorlik, tabiatni bo'ysundirish.	Ma'naviyat, sabr-toqat, ijtimoiy ierarxiya.
Pragmatik Maqsad	Shaxsiy fikrni dalillash yoki kinoya.	Tarbiya, ijtimoiy me'yorni eslatish, nasihat.
Metaforik Manba	Dengiz, savdo-sotiq, sport, huquq.	Dehqonchilik, oila, mehmondorchilik, chorvachilik.

5. Xulosa va Tadqiqot Istiqbollari

O'zbek va ingliz paremiyalarini kognitiv-pragmatik o'rganishdagi asosiy muammolarni hal qilish uchun:

1. Paremiyalarni faqat lug'atdagi statik ma'nosi bilan emas, balki diskursdagi dinamik holati bilan tahlil qilish;

2. **Konseptosfera** (ongdagi tushunchalar olami) va **lingvokultura** (tildagi madaniyat) o‘rtasidagi ko‘prikni topish;

3. Tarjima jarayonida nafaqat so‘z, balki pragmatik yukni (illokutsiyani) qayta tiklash lozim.

Bu kabi yondashuv nafaqat tilshunoslik, balki sun‘iy intellekt, tarjimashunoslik va madaniyatlararo muloqot uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Tolibova N. N., Pulatova S. K. The Concept of Translation and Pragmatics //Uzbekistan: Scientific reports, Bukhara State University. – 2021.

2. Haydarovna P. S., Nosirovna T. N. On the Issue of Teaching Foreign Languages in Secondary School //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 11. – C. 621-624.

3. Haydarovna P. S., Nosirovna T. N. INNOVATIVE METHODS OF TEACHING ENGLISH //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2023. – T. 11. – №. 4. – C. 776-779.

4. Khaydarovna P. S., Nosirovna T. N. The Role of Choosing Authentic Materials in Teaching English Language. – 2023.